

İSLAM VE YORUM

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

MALATYA İLAHİYAT VAKFI

MALATYA 2017

Malatya İlahiyat Vakfı İlmî Araştırmalar Serisi No: 1

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Takım Numarası
978-605-68015-0-1 (Tk)

ISBN
978-605-68015-1-8 (1.C)

1. Baskı Aralık 2017 Ankara 500 Adet

Editörler

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Doç. Dr. Mehmet BİRSİN
Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Arş. Grv. Zekeriya DOĞRUSÖZLÜ

İsteme Adresi

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 3774999
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara
Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312. 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

YORUMUN “MUTLAK HAKİKAT” KABUL EDİLMESİ YA DA MEZHEBİN DİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Prof. Dr. Mehmet KUBAT

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
e-posta: mehmet.kubat@inonu.edu.tr

Giriş

İlk ortaya çıkışlarından itibaren, bilhassa itikadî-siyasî mezheplerin duruşlarını tahkim etmek, kendilerini haklı göstermek ve muhaliflerini susturmak için âyet ve hadisleri görüşlerinin yardımına çağırdıkları bir gerçektir. Her fırka görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için nassları kendi bakış açısı istikametinde yorumlamaya çalışmış ve fikirlerini Kur’ân ve Sünnet’e onaylatma gereği duymuştur.

Bu tabii bir hadisedir. Zira mezhebin kendi yorumunu nasslara dayandırması, Kur’an ve Sünnet’e onaylatması doğal bir hâdisedir. Ancak tabii olmayan ve problem arz eden husus, mezhebin kendi yorumunu mutlak hakikat kabul edip hakikatin tümünün kendi tekelinde olduğunu savunmaya başlaması ve böylece mezhebi yorumu din yerine ikame ederek kendi dışındaki bütün mezhepleri “din dışı” ilan etmesi ve dışlamasıdır.

Hem Kur’an’a hem de Sünnet’e sarılarak nassları kendi mezhepleri doğrultusunda yorumlayan ve duruşlarını tahkim amacıyla yaptıkları yorumu “mutlak hakikat” kabul eden mezheplerin başında Hâricîler, Şîa ve Mu’tezile gelmektedir. Bazı istisnalar olmakla beraber, kendi mezhebî yorumunu hakikatin yegâne ölçüsü ilan etmeyen, bu bağlamda nassları mümkün olduğu ölçüde objektif kriterlere bağlı kalarak yorumlayan ve Kur’an ve Sünnet metinlerini nispeten daha az manipüle eden mezhebin ise Ehl-i Sünnet Ekolü olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu tebliğde önce mezhep-din ilişkisinden söz edilecek, daha sonra da en çarpıcı örnekler üzerinden mezhebî yorumların din yerine ikame edilmesinin doğurduğu zararlı sonuçlar aktarılacaktır.

1. Din ve Mezhep Kavramlarının Anlam Alanı

a) Din Kavramı

Sözlükte "örf, âdet, millet, şer'at, hâkimiyet, itaat, mükâfat, cezâ, hesap" gibi anlamlara gelen *din* kelimesi,¹ Kur'ân-ı Kerîm'de özel anlamda İslâm için; genel anlamda ise İslâm dışındaki bütün dünya görüşleri, inanç sistemleri, hatta müşriklerin inançları için kullanılmıştır.²

Malum olduğu üzere semavî dinler, ilâhî kaynaklıdır. İlâhî kaynaklı oldukları için, ilâhî dinlerin öğretileri tartışılmaz ve peygamberler tarafından tebliğ edilen dinin ilkeleri, usa vurulamaz. Ancak peygamberlerin vefatından sonra dinin öğretileri müntesipleri tarafından çeşitli sebeplerle tartışma alanına çekilmiş ve farklı yorumlanmıştır. Böylece en genel anlamda *mezhep* olarak nitelenen farklı oluşumlar, farklı dinî anlayışlar ve farklı zümreleşme faaliyetleri ortaya çıkmıştır.

b) Mezhep Kavramı

Kelime olarak "gitmek" anlamındaki "ذ-ه-ب" kökünden hem mastar hem de "gidecek yer ve yol" manasında mekân ismi olan *mezhep* (مذهب) kelimesi, terim olarak "dinin aslı veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem" diye tanımlanabilir.³

Buna göre *mezhep*, "dinin inanç esaslarını veya amelî/fikhî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî veya fikrî birikimi" ifade eder. Yani *mezhep*, yeni bir din olmayıp, bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandıkları beşerî formlardır.⁴

Her ilâhî/semavî dinin başlangıçta bir ana bünyesi bulunur. Bir peygamber yahut kurucu önder etrafında toplanan ve öncülük yapan çekirdek dindarlar topluluğunun tebliğ ve gayretleriyle ilk halka genişler. Topluluk, bir topluma dönüşür. Sonra da bazen peygamber ve önderin sağlığında ama çoğu defa

¹ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rifât*, Kahire, Trs., s. 103; Günay Tümer, "Din", *DİA*, İstanbul, 1994, XIX/313-315.

² *Kâfirûn*, 109/6.

³ Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kum, 1405, I/393; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 1987, s. 111; İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/526; Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2015, s. 33 vd.

⁴ Üzüm, "Mezhep", *DİA*, XXIX/527.

onların ölümünden sonra fikir ve amelde farklılaşmalar başlar, böylece ilk ayrılıklar zuhur eder⁵ ki, bu ayrılıklar mezhepleri doğurur.

İslâm dininin doğuşu ve gelişiminde de benzer bir sosyolojik seyir izlenmiştir. İslâm'ın peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken Müslümanlar arasında itikadî, sosyal ve siyasî bir ayrılık baş göstermemiştir. Vahyin indiriliş sürecinin devam ediyor olması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in müminlerin arasında bulunması, bizzat onları irşat etmesi, dinî ve siyasî problemleri bizzat çözmesi, hayatın her sahasında mü'minlere önderlik etmesi, mezhepleşmeyi ortaya çıkaracak denli köklü ihtilâfları önlemiştir.

Müslümanlar arasında mezhepleşmeyi doğuracak denli köklü ve ciddi toplumsal ayrılıkların, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra, bilhassa Hz. Osman (s.a.v.)'in şehid edilmesiyle birlikte başlayan iç karışıklıklar ve Hz. Ali (r.a.)'nin hilâfeti esnasında baş gösteren Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşları esnasında ortaya çıktığı görülmektedir.

Genel anlamda ilâhî/semavî dinler ile mezhepleri arasındaki sosyolojik bağlantı bu şekilde olmakla birlikte İslâmiyet ile İslâm mezhepleri arasındaki sosyolojik bağlantının da bundan çok farklı olduğu söylenemez.

İlahî dinlerin mezhepleri, din değil, beşerî oluşumlardır. Mezhepler, ilâhî kaynaklı vahyin ve nebevî öğretilerin yani ilâhî/semavî dinlerin yorumlanış farklılıklarından doğarlar. Dolayısıyla asla ilâhî/semavî dinin yerine ikame edilemezler. Bu yönüyle mezhepler, beşerî unsurlardır ve asla ilâhî/semavî dinin kendisi değildir. Mezhepler, her dinin tarihinde yaşanan tarihsel birer olgudur. Bu nedenle mezhepler, din farklılığını değil, yaklaşım farklılığını ifade ederler. Mezhepler, asla dinin özünü teşkil etmezler. Bu bağlamda mezheplerin, İslâm ile özdeşliği veya aynılığı de söz konusu değildir. Dolayısıyla hiçbir İslâmî mezhep, İslâm diniyle, İslâm dininin aslıyla özdeşleştirilemez.⁶

2. Mezhebî Yorumun Din Yerine İkame Edilmesi ve Doğurduğu Sonuçlar

Yukarıda vurguladığımız üzere, her mezhebin kendi yorumunu nasslara dayandırması, Kur'an ve Sünnet'e onaylatması tabii bir hâdisedir. Ancak tabii olmayan ve tehlike arz eden husus, mezhebin kendi yorumunu "mutlak hakikat" kabul edilip hakikatin tümünün kendi tekelinde olduğunu savunmaya başlaması

⁵ Mehmet Ali Büyükkara vdğ., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ed. Mehmet Ali Büyükkara), Eskişehir, 2010, s. 18.

⁶ Krş. Hasan Onat vdğ., *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, (İLİTAM Akuzem Yayınları), Ankara, 2006, s. 15 vd.; Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İstanbul, 2011, s. 16.

ve böylece mezhebî yorumu din yerine ikame ederek kendi dışındaki bütün mezhepleri "din dışı" ilan etmesi ve dışlamasıdır.

Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerin kâhir ekseriyeti, kendi mezhebî yorumlarını din yerine ikame ederek kendi dışındaki herkesi ötekileştirip dışlayan bir duruşu sahiplenmiştir. Bu tavrı benimseyen mezheplerin başında Hâricîler, Şîa ve Mu'tezile gelmektedir. Her üç mezhep, nassları kendi görüşleri doğrultusunda te'vîl ederek ulaştıkları yorumu "mutlak doğru", kendi görüşleri dışındaki yorumları ise "mutlak yanlış" saymışlardır.

Bu çalışmada biz, ilk olarak İslâm dünyasında "fâsit te'vîl" in kapısını aralayan Hâricîlerin naslara fâsit anlamlar vererek iman-küfür görüşlerini nasıl tesis ettiklerini ve bu düşünceden kalkarak kendi görüşlerini benimsemeyen dindar Müslümanları nasıl kâfir sayıp dışladıklarını tespit etmeye çalışacağız.

İkinci olarak Şîa'nın âyet ve hadisleri nasıl bâtinî bir yoruma tabi tutarak imâmetle ilişkilendirip bağlamından kopardığını ve bir trajediye sebebiyet verdiğini aktaracağız.

Üçüncü olarak da nassları "Usûl-i Hamse: Beş Esas" prensipleri çerçevesinde yorumlayan Mu'tezile'nin kendi yorumunu nasıl hakikatin yegâne ölçüsü kabul edip diğer yorumları küçümsediğini ve dışladığını ortaya koymaya çalışacağız.

En nihayetinde ise nassları yorumlamada "orta yol"u tutan Ehl-i Sünnet'in Kur'an ve Sünnet metinlerini nasıl daha objektif kriterlere bağlı kalarak yorumladığını örnekler üzerinden tespit etmeye çalışacağız.

a) Hâricîler

Nassları kendi mezhebî görüşleri doğrultusunda yorumlayan ve duruşlarını tahkim amacıyla yaptıkları yorumu "mutlak hakikat" kabul eden mezheplerin başında Hâricîler gelmektedir.

İslâm dünyasında *lafızcı* veya *literal okumanın* başlatıcıları⁷ sayılan Hâricîler, bu okumanın sonucunda nassları yoruma tâbi tutmuşlar ve kendi yorumları ile Allah'ın kastının aynı olduğu konusunda zerre kadar bir şüphenin olmadığına inanmışlardır. Nitekim Hâricîler, dinî değer, sembol ve kavramları kendi mezhebî anlayışları doğrultusunda yorumlamış ve bu yorumun Allah'ın muradı ile birebir aynı olduğunu savunmuşlardır.⁸

İslâm dünyasında "fâsit te'vîl" in kapısını ilk olarak aralayan mezhep de Hâricîlerdir. Onlar, naslara fâsit anlamlar vererek, başta iman-küfür görüşleri

⁷ Bilgi için krş. Muhammed el-Behiy; *İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü*, Çev. Sabri Hizmetli, Ankara, 1992, s. 71 vd.

⁸ Bkz. Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 97-130.

olmak üzere, fikirlerini tesis etmiş ve bu düşünceden yola çıkarak kendi görüşlerini benimsemeyen bütün dindar Müslümanları tekfir edip dışlamışlardır.

Hâricîler, Allah yerine insan hakemlerin kararını kabul etmesinden ötürü Hz. Ali (r.a.)'yi tekfir etmişlerdir.⁹ Onlar bu görüşlerini şöyle temellendirmişlerdir:

Hâricîlere göre, Yüce Allah, Hucûrât Sûresi'nde vârid olan "فَقَاتِلُوا آلَ بَنِي نَبِيِّ" *Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan/saldıran tarafla savaşın*¹⁰ âyetiyle "bağy ehli" ile savaşmayı emretmişken, Hz. Ali (r.a.), tersi bir tutumla, onlarla savaşmayı terk ederek, işi *hakemlere* havale etmiştir. Bu yüzden Mâide Sûresi'nde geçen "وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ" *Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir*¹¹ âyeti hükmünce kâfir olmuştur.¹²

Hâricîler, bu ve Kur'an'da vârid olan benzer diğer âyetleri sözünü ettiğimiz "fâsit te'vil"e tabi tutarak, önce *büyük günah* işleyen kimseleri küfürle itham ettikleri halde, sonra tekfir kavramının anlam alanını genişleterek kendileri dışında kalan bütün Müslümanları kâfir ilan etmişlerdir.¹³ Bu düşüncelerinin neticesi olarak önce Hz. Osman, Muaviye ve Hz. Ali'ye isyan etmiş,¹⁴ sonra da Hz. Ali (r.a.) ve taraftarları ile Muaviye'nin taraftarlarını, Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanların hepsini, hakemleri, hakemlerin verdiği hükmü kabul eden herkesi ve bütün günahkârları kâfir saymışlardır.¹⁵

İman-küfür görüşlerinin temel referanslarından biri olan "إِن الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ" *Hüküm ancak Allah'a aittir*¹⁶ âyet ifadesi, Hâricîlerin dilinde kararı *kılıca* verdirmekten başka bir anlama gelmemekteydi. Onlar, "kılıcın hükmünden başka

⁹ Ebu'l-A'la el-Mevduî, "İslâm'ın İlk Döneminde Siyasî Düşünce", Çev. Aydın Ünlü, (*İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde), II/293, İstanbul, 1990; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, Kahire, Trs., s. 98.

¹⁰ Hucurât, 49/9.

¹¹ Maide, 5/47.

¹² Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyîn*, Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden, 1980, s. 452; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, Nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1983, s. 45 vd.; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara, 1983, s. 90.

¹³ Krş. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, Trs., s. 24, 72 vd.; Abdülkerîm eş-Şehrîstânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986, I/114 vd.; Fırlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI/169; Hasan Onat, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, B.y.y., Trs., s. 21 vd.

¹⁴ Krş. Ammar et-Talibî, *Ârâu'l-Havârici'l-Kelâmiyye*, Cezayir, 1978, I/105.

¹⁵ Bkz. Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyîn*, s. 125; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 45; Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhâlefet*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990, s. 63; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2011, s. 84 vd.

¹⁶ Yusuf, 12/40, 67.

hüküm yoktur" manâsına kullandıkları *Kur'an'ın hükmünden başka hüküm yoktur* sloganı ile kendileri gibi düşünmeyen bütün Müslümanları tekfir ederek onların kanlarını dökmeyi helâl saymışlardır.¹⁷ Hâriciler, yalnız yetişkinleri değil, Müslümanların kadınlarını ve bülûğa ermemiş çocuklarını dahi öldürmüş;¹⁸ kendi gruplarından olmayan Müslümanların mallarını ganimet saymış, daha da ileri giderek Müslümanları köleleri kabul etmişlerdir.¹⁹

Bu âyetlerden yola çıkan Hâriciler, meşru halife Hz. Ali (r.a.)'ye başkaldırmış, onu ve bütün Müslümanları tekfir etmiş ve bu inancın neticesinde gerçek bir trajediye sebebiyet vermişlerdir. Nitekim Hâriciler, bu tavırlarıyla Müslümanlar arasında Nehrevân gibi kanlı savaşların meydana gelmesine zemin hazırlamış, binlerce Müslümanın kanının akmasına sebep olmuşlardır. Yalnızca Nehrevân savaşında on iki bin kişinin kılıçtan geçirilmesine sebebiyet vermişlerdir.²⁰

Hâriciler, dinî hassasiyeti, yüce şahsiyeti, ilmi, adâleti, ahlâkı ve dürüstlüğü, kısacası sergilediği kişilik profiliyle İslâm ümmetinin yakından tanıyıp takdir ettiği meşru halife Hz. Ali (r.a.) gibi yüce bir zatı kâfir görerek önce onunla Nehrevân'da savaşmış,²¹ daha sonra da onu bir suikast ile öldürmüşlerdir. Malûm olduğu üzere Hz. Ali'yi öldüren İbn Mülcem bir Hâriciydi.²²

b) Şîa

Hem Kur'an'a hem de Sünnet'e sarılarak nassları kendi mezhebi inançları doğrultusunda yorumlayan ve duruşlarını tahkim amacıyla yaptıkları yorumu "mutlak hakikat" kabul eden mezheplerden bir diğeri Şîa'dır.²³

Malum olduğu üzere Şîiliğe özgün niteliğini kazandıran husus imâmettir ve Hz. Ali (r.a.)'nin Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından imâm tayin edildiği meselesi Şîilik düşüncesinin ana mihverini oluşturur.

¹⁷ İrfan Abdulhamid, *Dirasât fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984, s. 97.

¹⁸ Krş. Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 75 vd.

¹⁹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1317, II/115; Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1984, s. 16; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992, s. 286.

²⁰ Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Tah. Ali Şîrî, Kum, 1413, I/169 vd.; Abdulhamid, *Dirasât fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, s. 98.

²¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udî, *Murucu'z-Zehab*, Beyrut, 1989, II/361.

²² Krş. Ebu Abdillah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, Trs., III/39-40; İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 98.

²³ Bkz. Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 133-142.

Hız. Ali (r.a.)'nin imâmetinin nassla sabit olduğunu iddia eden Şifler,²⁴ imâmeti dinin en önemli esası kabul etmişlerdir.²⁵ Şif âlimler, Hız. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Hız. Ali (r.a.)'nin, açık (zâhir) nass ve gerçek bir tayinle imâm olarak belirlendiğini iddia etmişlerdir.²⁶ Şiflerin bu konuda dayandıkları birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. Biz bu naslardan birkaç örnek vererek konuyu vuzuha kavuşturmak istiyoruz:

Şiflere göre, " إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ ذَاكِرُونَ: Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir."²⁷ âyetiyle Hız. Ali (r.a.)'nin velâyeti bildirilmiştir. Ancak Hız. Peygamber (s.a.v.), insanlardan korktuğu için, ümmet, Hız. Ali'nin velâyetini kabul etmez de dinden çıkar endişesiyle gizlemiştir. Bunun üzerine " يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ: Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirlere doğru yolu göstermez."²⁸ âyeti nâzil olmuştur.²⁹ Hız. Peygamber (s.a.v.), bu âyetle "Yüce Allah'ın kendisini insanlardan koruyacağını" öğrenip, Hız. Ali (r.a.)'nin imâmetini tebliğ etmediği takdirde elçilik görevini yerine getirmemiş sayılacağı" ikazını alınca, Veda Haccı dönüşü Gadir-i Hum denilen yerde Hız. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'in imâmetini ilan etmek gereğini hissetmiştir.³⁰

Ayrıca bazı Şif müellifler, aktardığımız bu hâdiseden farklı olarak, bu âyetin sebep-i nüzûlü hakkında şöyle bir olay aktarmışlardır: Hız. Peygamber (s.a.v.) Mi'rac'a çıkınca, Arş'ın altından Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'in hidâyet bayrağı olduğunu işitmiş, fakat yeryüzüne inince bunu gizlemiştir. Bunun üzerine Allah, "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et"³¹ âyetini indirmiştir. Şif müfessirlere göre bu âyet, Hız. Ali (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Nitekim onlar,

²⁴ Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar Allâme el-Hillî, *el-Elfeyn fî İmâmeti Emîri'l-Mu'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut, 1982, s. 15.

²⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiflik ve Kolları*, İstanbul, 2011, s. 179; Mustafa Öz, "İmâmiyye", *DİA*, Ankara, 2000, XXII/207 vd.

²⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/162.

²⁷ Mâide, 5/55.

²⁸ Mâide, 5/67.

²⁹ Ebu Cafer Muhammed b. İshâk Küleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, Tahran, Trs., I/298.

³⁰ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, I/298.

³¹ Mâide, 5/67.

bu âyette tebliğ edilmesi gereken şeyin, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'in hilafeti olduğunu belirtmişlerdir.³²

Nassları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlayan Şiî âlimler, " إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ: Sizin Allah katında en üstününüz, en çok sakınmanızdır"³³ meâlindeki âyette yer alan "etkâ" kelimesini, Ca'fer es-Sâdık'a atfederek, "en çok takıyye uygulayan" şeklinde anlamışlardır. Nitekim Şiîler takıyyeyi vâcip, terk edenini de namazı terk etmiş kişiyle aynı kategoride değerlendirmişlerdir.³⁴

Aktarmaya çalıştığımız bu ve benzeri naslara dayanan Şiîler, Hz. Ali (r.a.)'nin imâmet ve hilâfetinin gizli ve açık nass,³⁵ vasiyet ve mucizeyle sâbit olduğuna hükmetmiş,³⁶ imâmetin kıyâmete kadar onun soyundan gelen mâsum imâmlar tarafından devam edeceğine inanmışlardır.³⁷ Onlar, daima Hz. Ali (r.a.)'yi hilâfete en lâyük kişi olarak görmüş ve onu diğer bütün ashaba üstün tutmuşlardır.³⁸

Şiî doktrinde halifelüğün Hz. Ali (r.a.) ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğu tartışmasız kabul edilmiştir.³⁹ Şiîler, nübüvvetin bir devamı niteliğinde saydıkları imâmeti *Usulu'd-Din*'den kabul etmiş, tıpkı peygamberlik gibi imamların masum, bu makamın ise ilahî bir lütuf olduğuna inanmışlardır. Onlar, peygamberlerin gönderilmesinin zarureti hususunda söylenebilecek şeylerin tamamının, imâmlar için de söylenmesinin zorunlu olduğunu savunmuşlardır. Hatta onlara göre sadece belli zaman aralıklarında değil, her zaman diliminde imamlara ihtiyaç vardır. Zira Kur'ân'ın gerçek mesajının anlaşılabilmesi onlara

³² Cemal Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi", *AÜİFD*, Ankara, 1984, XXVI/461.

³³ Hucurât, 49/13.

³⁴ Krş. Sa'd b. Abdullah Ebu'l-Halef el-Kummî, *Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak*, Nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963, s. 127-128; Küleyni, *Usûlu'l-Kâfi*, II/217-221; Mustafa Öz, "Takıyye", *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX/453; Onat, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, s. 60.

³⁵ Ahmed Mahmûd es-Subhî, *Nazariyyetu'l-İmâmeti Lede's-Sîna Aşeriyye*, Beyrut, 1991, s. 79-88.

³⁶ Necmuddîn Ebi'l-Kâsım Ca'fer b. Hasan b. Saîd el-Muhakkik el-Hillî, *el-Meslek fî Usûli'd-Dîn ve Telîhi er-Risâletu'l-Mâtîyye*, Thk. Rûdâ el-Üstâdî, Meşhed, 1424, s. 210 vd.

³⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*; I/146; Krş. Bağdadî, *Usulu'd-Dîn*, s. 278; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut, 1983, s. 155; Avni İlhan, "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", *DEÜİFD*, İzmir, 1983, I/142.

³⁸ Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî en-Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, Nşr. J. van Ess, Beyrut, 1971, s. 42 vd.; Muhakkik el-Hillî, *el-Meslek fî Usûli'd-Dîn*, s. 219; Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, I. Baskı 1368/1948, II. Baskı 1997/1418, s. 25; Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, Thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1993, V/291.

³⁹ Krş. Muhammed b. Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makalât*, B.y.y., Trs., s. 2, 23; Muhakkik el-Hillî, *el-Meslek fî Usûli'd-Dîn*, s. 214 vd.; Krş. İbn Hazm, *el-Fisal*, IV/89; Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, s. 61.

bağlıdır. Yine onlara göre imâmlar da peygamberler gibi insanların hidâyeti ve irşadı ile yükümlüdürler. Ayrıca insanların din ve dünya işlerini düzenleme görevleri de vardır. Bu yönüyle imâmet, peygamberliğin bir devamıdır. Peygamberlerle aynı görevleri haiz oldukları için onların da Allah tarafından seçilmeleri bir zorunluluktur. Bu durumda Allah tarafından atanma açısından peygamberlerle imamların arasında her hangi bir farklılık söz konusu değildir.⁴⁰

Nassları batınî bir yoruma tâbi tutan Şîîler, tıpkı Hâricîler gibi, kendi mezhebî yorumlarıyla Allah'ın muradı arasında zerre kadar bir fark bulunmadığına inanmışlardır. Şîîler, benimsedikleri bu yöntem dolayısıyla, Ebû Tâhir Cennâbî önderliğinde 317/930 yılında Mescid-i Haram'ı basarak binlerce hacıyı katleden ve Hacer-i Esved'i yerinden sökerek Bahreyn'e götüren Karmatîler örneğinde olduğu gibi, zaman zaman haramları helal, helalleri haram sayma, farz ibâdetleri düşürme şeklinde İslâm'ın özüne, Kur'an ve Sünnet'in öğretilerine aykırı aşırı tutum ve görüşler benimseyebilmişlerdir.⁴¹

c) Mu'tezile

Nassları kendi mezhebi inançları doğrultusunda yorumlayan ve duruşlarını tahkim amacıyla yaptıkları yorumu "mutlak hakikat" kabul eden mezheplerin bir diğeri de Mu'tezile'dir.

İslam tefekkür tarihinde akla en çok önem veren okullardan birisi şüphesiz Mutezile okuludur. Mu'tezile, kendilerine özgü görüşlerini temellendirirken öncelikli olarak akli kullanmışlardır. Ancak onlar görüşlerini ispat için naslara da dayanmışlardır.

Mu'tezile âlimleri, zâhirî şekliyle kendi prensipleriyle uyumlu kabul ettikleri nassları "muhkem" kabul edip merkeze yerleştirirken, muhaliflerinin görüşlerine delil olabilecek metinleri ise "müteşâbih olarak değerlendirerek kendi görüşleri doğrultusunda te'vîl etmişlerdir.⁴²

Malum olduğu üzere Mu'tezile'nin beş temel prensibinden ilki "*Tevhid*"dir. Mutezile'ye göre Allah'ın sadece zâtı kadîmdir. Allah'ın zâtı dışında O'na kadîm başka bir sıfat atfedilirse, Tevhid sistemi bozulur; bir başka ifadeyle söyleyecek olursak Allah'ın zâtı dışında O'na kadîm başka bir sıfat atfedilirse, bu durumda vahdaniyet zedelenir. Çünkü bu durumda Allah'ın zatından başka kadîm

⁴⁰ Krş. Kummî, *Kitâbu'l-Makalâtî'l-Firak*, s. 16; Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I/176, 270 vd., 286 vd.; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/163.

⁴¹ Mustafa Öz, "Şîa", *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX/113; Büyükkara vdğ., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 112-113.

⁴² Bkz. Ömer Pakış, *Mu'tezile ve Yorum*, Van, 2005, s. 44-79; Krş. Mustafa Öztürk, *Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu*, Ankara, 2004, s. 245-248.

varlıklar (Teaddud-i kudemâ) ortaya çıkar. Hâlbuki Allah haricinde hiçbir varlık kadîm değildir.⁴³

Mu'tezile mensupları, Allah'ın kadîr, alîm, basîr vb. sıfatlarının olduğunu kabul ederler, ancak bu sıfatların Allah'ın Zât'ından bağımsız ve ayrı olduğunu kabul etmezler. Onlar, eğer îlâhî sıfatlar Allah'ın Zât'ıyla aynı kabul edilmezse, "Teaddud-i kudema: kadimlerin çokluğu/birden çok ezeli varlık" ortaya çıkacağını ve bunun Tevhid akidesini sona erdireceğini düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerinden hareketle, "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ: And olsun «Allah için üçüncüsüdür» diyenler kâfir olmuşlardır."⁴⁴ âyetine dayanan Mu'tezile âlimleri, başta Ehl-i Sünnet olmak üzere, Allah'ın zâtı dışında O'na başka kadîm sıfatlar atfeden bütün mezhepleri, Hıristiyanların uknumlarına benzer şeyler söylemekle, hatta daha da ilerisini söylemekle itham etmiştir.⁴⁵

Mutezile mensuplarının kendilerine özgü düşüncelerinden biri de Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğunu iddia etmeleridir. Mutezile'yi böyle bir iddiaya sürükleyen başlıca sebep, yukarıda aktarmaya çalıştığımız Tevhid prensipleridir. Mutezile'ye göre Allah'ın sadece zâtı kadîmdir. Allah'ın zâtı dışında O'na kadîm başka bir sıfat atfedilirse, Tevhid sistemi bozulur; bir başka ifadeyle söyleyecek olursak vahdaniyet zedelenir. Çünkü bu durumda Allah'ın zatından başka kadîm varlıklar (Teaddud-i kudemâ) ortaya çıkar. Hâlbuki Allah haricinde hiçbir varlık kadîm değildir. O hâlde, Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim de kadîm olamaz. Dolayısıyla Kur'an'ın yaratılmış olması zorunludur.⁴⁶

Mutezile kendi iddiasını ispatlamak için nakli delilleri te'vil etmiş ve kendi prensipleri doğrultusunda ulaştığı mezhebî görüşü "mutlak doğru" telakki etmiştir. Nitekim Mutezile Zuhuf Sûresi'nin "إِنَّا جَعَلْنَا قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ: Biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an yaptık"⁴⁷ meâlindeki âyeti te'vil ederek, "yapmak" manasına gelen "Ceale" fiilinin "yaratmak" anlamında olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸ Mu'tezilî âlimler, buna göre âyetin, "Biz onu

⁴³ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 114; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/44-45; Ali Abdulfettâh el-Mağribî, *el-Fıraku'l-Kelâmîyye el-İslâmîyye*, Mısır, 1986, s. 212; Bekit Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 2010, s. 159; Şerafedîn Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Konya, 1992, s. 43.

⁴⁴ Mâjde, 6/73.

⁴⁵ Kadî Abdulcebbâr, *Tenzihu'l-Kur'an ani'l-Metâin*, Beyrut, Trs., s. 114; Süleyman Narol, *Mezhebî Aidiyetin Tefsirdeki İzdüşümleri*, Ankara, 2016, s. 319.

⁴⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 114; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/44-45; Mağribî, *el-Fıraku'l-Kelâmîyye el-İslâmîyye*, s. 212; Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s. 159; Gölcük, *Kelâm Tarihi*, s. 43.

⁴⁷ Zuhuf, 43/3.

⁴⁸ Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s. 75-77.

anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak yarattık" anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Oysa İmam Mâturidî (ö. 333/944), Zuhruf sûresinde geçen " وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَنَا خَلَقْتُهُمْ شَكَتُكُمْ وَيُسْأَلُونَ (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır"⁴⁹ âyetine dayanarak, buradaki "جَعَلْنَا: Cealnâ" fiilinin "yarattık" anlamında olmadığını söyler.⁵⁰

Görülüyor ki, Mutezile'nin Kur'an'ı mahlûk sayması, Tevhid sistemlerinin ve akli görüşlerinin bir sonucudur. Ancak Mutezile, bu hususta kendi iddiasını ispat etmek için akli delilden faydalanmaya çalışmanın yanında nakli de te'vil yoluna sarmıştır.⁵¹

Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında ihtilâf konusu olan en önemli hususlardan biri de ru'yetullah meselesidir. Mu'teile'nin, Yüce Allah'ın hem dünyada hem de âhirette görülmeyeceğini söylemesi, "Tevhid Prensipleri" ile doğrudan alakalıdır. Zira onlara göre Cenâb-ı Allah'ın görülebileceğini kabul etmek, O'nun bir mekân ve cihette yer aldığı sonucunu beraberinde getirir ki, bu Allah için muhaldir. Bu nedenle Mu'tezile'ye göre Allah'ın gözle görülmesi, akli ve mantiki olarak imkânsızdır. Bu nedenle onlar, Allah'ın âhirette gözle görülmeyeceğini iddia etmiştir.⁵²

Mu'tezilî âlimler, "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ : Gözler O'nu idrâk edemez, halbuki O gözleri idrâk eder"⁵³ âyetinin, Allah'ın gözle görülmeyeceğinin kat'i delili olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁴

Ehli Sünnet âlimleri ise, "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ : Gözler O'nu idrâk edemez, halbuki O gözleri idrâk eder"⁵⁵ âyetinin hükmünün bu dünyaya râci olduğunu ve bu âyetten Allah'ın sadece bu dünyada görülmeyeceği anlamının çıkarılması lazım geldiğini kabul etmişlerdir.⁵⁶ Zira Kur'an'ı Kerim'in âyetleri arasında tenakuzun bulunması imkânsızdır. Bu son âyetin, Allah'ın âhirette görülmeyeceği anlamında olduğunu iddia etmek, " وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا "

⁴⁹ Zuhruf, 43/19.

⁵⁰ Ebu Mansûr el-Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, Thk. Ertuğrul Boynukalın, İstanbul, 2006, XIII/219-220, 234.

⁵¹ Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 77.

⁵² Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 73; Pakış, *Mu'tezile ve Yorum*, s. 44 vd.

⁵³ En'âm, 6/103.

⁵⁴ Krş. Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1996, s. 239-242.

⁵⁵ En'âm, 6/103.

⁵⁶ Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, V/165-166.

نَاظِرَةٌ: *Yüzler vardır, o gün taptazedir; Rablerini görecektir*⁵⁷ âyetlerine ters düşer. Ayrıca Kur'an, Hz. Mûsa (a.s.)'nın " قَالَ رَبِّ أَنْظِرْ لِيكَ : *Rabbim Kendini bana göster, Seni göreyim*⁵⁸ dediğini haber verir. Bir peygamber olan Hz. Mûsâ'nın imkânsız olan bir şeyi istemeyeceği meydandadır. Yinē Kur'an, " اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ : *Allah göklerin ve yeryüzünün nûrudur*⁵⁹ âyetinde, Allah'dan "Nûr" diye bahsetmiştir. Nûr ise şüphesiz gözle görülür. Dolayısıyla bu da Allah'ın gözle görüleceğini ispat eden delillerden biridir.⁶⁰

Ehl-i Sünnet'e göre, gerek Nûr âyeti olsun, gerek Hz. Mûsa (a.s.) ile ilgili âyet olsun ve gerekse de yüzlerin Rablerine bakacağını bildiren âyet olsun, bu nassların hepsinde Allah'ın âhirette görüleceği beyan edilmiştir. Bu sebeple "O'nu gözler idrâk edemez..."⁶¹ anlamındaki âyetin hükmü, sadece bu dünya içindir. Bu nedenle Allah bu dünyada görülmez, fakat âhirette mutlak surette görülecektir.⁶²

Ayrıca Mu'tezile mensuplarının kendi görüşleri doğrultusunda te'vil ettikleri âyetlerden biri de Kasas Sûresinin 68. âyetidir. Mu'tezilî âlimler Ehl-i Sünnet âlimlerinin nefy "mâ"sı kabul ederek " وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ : *Rabbim, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur.*⁶³ şeklinde anlam verdikleri âyette vârid olan "مَا"yı, "mâ-i mevsûle" kabul ederek âyete "Rabbim onların hayrına olan şeyleri yaratır ve seçer" anlamını vermişlerdir. Mu'tezile âlimleri, bu yolla âyeti kendi *Salah-Aslah* anlayışlarına göre te'vil etmişlerdir.

d) Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet âlimleri de, tıpkı diğer mezhep mensupları gibi, zaman zaman kendi mezheplerini «Fırka-i Nâciye: Kurtulan Fırka» kabul edip diğer bütün grupları "Ehl-i bid'at kapsamında kabul etseler de, nassları mümkün olduğu ölçüde objektif kriterlere bağlı kalarak yorumlayan ve Kur'an ve Sünnet metinlerini nispeten daha az manipüle eden mezhebin Ehl-i Sünnet Ekolü olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

⁵⁷ Kıyâme, 75/22-23.

⁵⁸ A'râf, 7/143.

⁵⁹ Nûr, 22/**.

⁶⁰ Krş. Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, V/165-166; Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 74.

⁶¹ En'âm, 6/103.

⁶² Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, V/165-166; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, 1981, XXX/229; Fahreddin er-Râzî, *el-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, Kahire, 1986, I/227; *el-Mesâilu'l-Hamsûn fî Usûli'd-Dîn*, Beyrut, Ts., s. 57-58; Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 74.

⁶³ Kasas, 28/68.

Ne var ki zaman zaman bu prensibin ihlal edildiği de görülmektedir. Sünnî âlimler, "Ehl-i kible tekfir olunamaz" ve "bir Müslümanı, helâl saymaması koşuluyla, büyük günah işlemesinden ötürü kâfir saymayız. Günah işleyen bir kimseden 'iman' ismini kaldırmayız, bilakis ona «hakiki mü'min» deriz. Bir mü'minin, kâfir olmaksızın, günahkâr olması câizdir."⁶⁴ gibi Ehl-i Sünnet'ini genel geçer ilkelerine sadık kalmış olsalar da, bazen bu prensiplerin kolayca ihlal edildiği müşahede görülür. Nitekim Sünnî âlimlerin, bazen Ehl-i Sünnet'in temel ilkelerine ters düşme pahasına, bir takım ön kabullerden soyutlanmadan hareket ettikleri ve «mezhep taassubu» ile hareket ettikleri müşahede edilmektedir.

Sünnî âlimler, bir taraftan Mu'tezile mezhebini Müslüman fırkalar arasında zikrederlerken,⁶⁵ zaman zaman onları İslâm dairesinin dışında gösterdiği,⁶⁶ hatta sapık ilan ederek küfürle itham ettiği de vâkidir. Mesela Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936) hakkındaki genel kanı, onun mezheplerin görüşlerini aktarırken olabildiğince tarafsız, günümüzün deyimiyle oldukça objektif davrandığıdır. *Makalatu'l-İslâmiyyîn* adlı fırkaların görüşlerini anlattığı eserine bakıldığında bu kanaatin büyük ölçüde doğru olduğu varsayılabilir. Ancak *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne* adlı eserinde, tersi bir tutumla, Mu'tezilî düşünceyi oldukça sert bir eleştiriye tabi tuttuğu, o tanıdık tarafsız kimliğinden tamamen soyutlanarak aşırı bir mezhep taassubu içine girdiği görülür. İş Mu'tezilî düşünceye gelince el-Eş'arî'nin, tam manasıyla fanatik bir taraftar kimliğine büründüğü görülür.

Meselâ, *el-İbâne*'de "haktan sapmışlar" olanlar olarak nitelendirdiği⁶⁷ Mu'tezilî bilgilerin Kur'an'ın yaratılmışlığı ile ilgili düşüncelerini eleştirirken, "Her kim Kur'an mahlûktur (sonradan yaratılmıştır) derse, hiç şüphesiz kâfir olur"⁶⁸ diyerek Mu'tezile mensuplarını küfürle itham etmektedir. el-Eş'arî ayrıca Ahmed b. Hanbel'in, Mu'tezilî düşünceyi kestederek, "hangi küfür bundan daha büyük ve hangi küfür bundan daha şerli olabilir?" şeklinde şaşkınlık ve hayret

⁶⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, Beyrut, 1994, s. 102 vd.; Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, (*İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde), Çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 25, 89.

⁶⁵ Sözelimi eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*'de Mu'tezile'yi "Müslümanlar" başlığı altında anlatmaktadır. eş-Şehristânî, *el-Milel*, 1/40 vd.

⁶⁶ Meselâ Malatî, Mu'tezile'ye isnat ettiği bir takım görüşlerin, onları İslâm dairesinin dışına çıkardığını iddia etmektedir. Bkz. Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red*, s. 41.

⁶⁷ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Medine, 1410, s. 46.

⁶⁸ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 59.

ifade eden bir soruyla, Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğunu söyleyenleri kâfir kabul ettiğini uzunca anlatmaktadır.⁶⁹

Yine el-Eş'arî, Vekî'den, "Her kim Kur'an yaratılmıştır derse, o kimse kendisinden tövbe talep edilen bir mürted konumunda kabul edilir. Eğer tövbe ederse ne alâ, yok eğer tevbe etmezse öldürülür"⁷⁰ şeklinde bir görüş aktararak, Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrine kâil olan Mu'tezile mensuplarının aslında İslâm'dan çıkmış mürtedler hükmünde olduklarını vurgulamak istemiştir.

Ehl-i Sünnet ekolünü İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ile eşit derecede temsil eden Mâturidiyye'nin kurucusu Ebû Mansûr el-Mâturidî'ye göre ise Mu'tezile, "ma'dûm, şey(ler)dir. Nesnelere şey' oluşları Allah sayesinde değildir; fakat onları yokluktan varlığa çıkaran Allah'tır" dediği için ezelde Allah'tan başka varlıklar benimsemiş olmaktadır. Bu nedenle İmam Mâturidî, Mu'tezile'yi "Tevhid'i reddetmekle" itham etmiştir.⁷¹ İmam Mâturidî bu düşüncesinin kanıtı olarak da Mu'tezile'yi, "tabiatın iki tanrının eseri olduğuna ve bu tanrılardan birinin diğerinin fiilleri üzerinde herhangi bir etkiye, tasarrufa veya kudrete sahip olmadığına inananlar" şeklinde tanımladığı⁷² Zenâdika mezhebiyle özdeşleştirmiş,⁷³ hatta yer yer onlardan daha da çirkin (kabîh) göstermiştir.⁷⁴ Ona göre Mu'tezilî düşünüş, tam da Dehriyye ve Zenâdika'nın anlayışına uyum sağlar.⁷⁵

Sonuç

Mezhep din olmadığı gibi, dinin yerine de ikame edilemez. Zira din ilahî kaynaklı iken, mezhepler beşerî nitelikli oluşumlardır. Bu bağlamda ilâhî dini benimseyenler için din "üst kimliği", dinin mensupları için mezhep ise "alt kimliği" ifade eder. Bu nedenle semavî dinlerin öğretileri, ilahî nitelikleri dolayısıyla tartışılmaz. Ancak mezhebî görüşler, beşerî nitelikleri yönüyle her zaman tartışılabilirler.

Ne var ki tarihsel süreçte Hâricîler, Şîa ve Mu'tezile mezhepleri, nassları kendi mezhebî bakışları ya da mezhebî ilkeleri doğrultusunda yorumlayarak "tartışılmaz/mutlak hakikat" kabul etmiş ve bu tavırları dolayısıyla da mezhebî görüşü adeta din yerine ikâme etmişlerdir. Nitekim nassları fâsit bir te'vile tabi

⁶⁹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 104 vd.

⁷⁰ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 105 vd.

⁷¹ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Kitabu't-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, Mısır, Ts., s. 86.

⁷² Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 91.

⁷³ Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 90.

⁷⁴ Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 91.

⁷⁵ Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 91.

tutan Hâriciler, başta iman-küfür görüşleri olmak üzere, başvurdukları bütün te'villerde, kendi yorumlarıyla Allah'ın muradı arasında zerre kadar bir fark olmadığını düşünmüş, kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir edip dışlamışlardır. Hâkeza Şîa da, nassları bâtinî bir te'vile tabi tutarak imâmet görüşleri çerçevesinde yorumlamış, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra imâmetin Hz. Ali (r.a.)'ye ait bir hak olduğunu, imametın kıyâmete kadar Ali soyundan devam etmesi gerektiğini ve imamların mâsum olduğunu savunmuştur. Şîa, imâmet konusunda kendileri gibi düşünmeyen bütün kesimleri ötekileştirip dışlamıştır. Mu'tezile ise, kendi görüşlerini destekleyen âyetleri muhkem, diğer mezheplerin görüşünü destekleyen nassları ise müteşâbih kabul etmiş ve nassları daima "Usûl-i hamse: Beş esas" prensipleri doğrultuda yorumlamıştır. Mu'tezile "Beş Esas" çerçevesinde yapılan yorumları kabul etmeyenleri ise daima küçük görüp aşağılamıştır. Bu hususta, bazı istisnalar olmakla birlikte, çoğunlukla daha objektif davranan ve deyim yerindeyse "orta yolcu" bir tutum takınan mezhebin ise Ehl-i Sünnet olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kısacası, bazı istisnalar olmakla beraber, Ehl-i Sünnet dışındaki mezhepler, duruşlarını tahkim amacıyla yaptıkları yorumu "mutlak hakikat" kabul etmiş, kendi görüşlerini benimsemeyen diğer mezhep, meşrep ve ekolleri ötekileştirip dışlamış ve bu tutumları dolayısıyla da zaman zaman gerçek trajedilere sebep olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMİD**, İrfan, Dirâsât fi'l-Fırak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1984.
- AKBULUT**, Ahmet, Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri, İstanbul, 1992.
- ALİ EL-KÂRÎ**, Şerhu Fıkhi'l-Ekber, Beyrut, 1994.
- A. MUSTAFA**, Nevin, İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhâlefet, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1990.
- BAĞDÂDÎ**, Ebû Mansûr Abdulkâhir, el-Fark Beyne'l-Fırak, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, Trs.
- BEHİY**, Muhammed, İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü, Çev. Sabri Hizmetli, Ankara, 1992.
- BÜYÜKKARA**, Mehmet Ali vdğ., İslâm Mezhepleri Tarihi, (Ed. Mehmet Ali Büyükkara), Eskişehir, 2010.
- CÜRCÂNÎ**, Seyyid Şerîf, Ta'rifât, Kahire, Trs.
- EBÛ HANİFE**, el-Fikhu'l-Ekber, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), Çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981.
- NÂŞÎ el-EKBER**, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, Mesâilü'l-İmâme, Nşr. J. van Ess, Beyrut, 1971.
- EŞ'ARÎ**, Ebu'l-Hasen, el-İbâne an Usulî'd-Diyâne, Medine, 1410.
- , Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden, 1980.
- FIGLALI**, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, Ankara, 1993.

- , "Hâriciler", DİA, (XVI/169-174), Ankara, 1997.
- FİRUZABÂDÎ**, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, Kamusu'l-Muhît, Beyrut, 1987.
- GÖLCÜK**, Şerafettin, (Süleyman Toprak ile beraber), Kelâm, Konya, 1996.
- , Kelâm Tarihi, Konya, 1992.
- HİLLÎ**, Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar, el-Elfeyn fi İmâmeti Emîri'l-Mu'minîn Ali b. Ebî Tâlib, Beyrut, 1982.
- IŞIK**, Kemal, Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, Ankara, 1967.
- IZUTSU**, Toshihiko, İslâm Düşüncesinde İman Kavramı, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1984.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali, Kitâbu'l-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, (Şehristanî, Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal ile beraber), Beyrut, 1317.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, el-İmame ve's-Siyase, Tah. Ali Şîrî, Kum, 1413.
- İBN MANZÛR**, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerram, Lisânü'l-Arab, Kum, 1405.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, Telbîsu İblîs, Kahire, Trs.
- İSFERÂÛÎNÎ**, Ebu'l-Muzaffer, et-Tabsîr fi'd-Dîn, Nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1983.
- KÂDÎ**, Abdulcebbâr, Ahmed, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Thk. Abdulkerîm Osman, Kahire, 1996.
- , Tenzîhu'l-Kur'an ani'l-Metâin, Beyrut, Trs.
- KUBAT**, Mehmet, İslâm Mezhepleri Tarihi, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2015.
- KUMMÎ**, Sa'd b. Abdullah Ebu'l-Halef, Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak, Nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran, 1963.
- KÜLEYNÎ**, Ebu Cafer Muhammed b. İshâk, Usûlu'l-Kâfi, Tahran, Trs.
- MAĞRİBÎ**, Ali Abdulfettâh, el-Fıraku'l-Kelâmiyye el-İslâmiyye, Mısır, 1986.
- MALATÎ**, Ebû'l-Hüseyn, et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâ ve'l-Bida', Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, I. Baskı 1368/1948, II. Baskı 1997/1418.
- MÂTURİDÎ**, Ebû Mansûr, Kitabu't-Tevhîd, Thk. Fethullah Huleyf, Mısır, Trs.
- , Te'vîlatu'l-Kur'an, Thk. Ertuğrul Boynukalın, İstanbul, 2006.
- MES'ÛDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher, Beyrut, 1989.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l-A'lâ, "İslâm'ın İlk Döneminde Siyasî Düşünce", Çev. Aydın Ünlü, (İslâm Düşüncesi Tarihi içinde, II/283-299), İstanbul, 1990.
- MUHAKKİK EL-HİLLÎ**, Necmuddîn Ebi'l-Kâsım Ca'fer b. Hasan b. Saîd, el-Meslek fi Usûli'd-Dîn ve Telîhi er-Risâletu'l-Mâtiyye, Thk. Rıdâ el-Üstâdî, Meşhed, 1424.
- NAROL**, Süleyman, Mezhebî Aidiyetin Tefsirdeki İzdüşümleri, Ankara, 2016.
- ONAT**, Hasan, 99 Soruda İslâm Mezhepleri, B.y.y., Trs.
- , Hasan Onat vdğ., İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi, (İLİTAM, Akuzem Yayınları), Ankara, 2006.
- ÖZ**, Mustafa, Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi, İstanbul, 2011.
- , Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları, İstanbul, 2011.
- , "İmâmiyye", DİA, (XXII/207-209), Ankara, 2000.
- , "Takıyye", DİA, (XXXIX/453-454), Ankara, 2010.
- , "Şîa", DİA, (XXXIX/111-115), Ankara, 2010.
- ÖZTÜRK**, Mustafa, Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu, Ankara, 2004.
- PAKİŞ**, Ömer, Mu'tezile ve Yorum, Van, 2005.
- RÂZÎ**, Fahreddîn, et-Tefsîru'l-Kebîr, Beyrut, 1981.
- , el-Erbaîn fi Usuli'd-Dîn, Kahire, 1986.

- , el-Mesâilu'l-Hamsûn fi Usûli'd-Dîn, Beyrut, Trs.
- SARIKAYA**, Saffet, İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler, İstanbul, 2011.
- SOFUOĞLU**, Cemal, "Gadir-i Hum Meselesi", AÜİFD, (XXVI/461-470), Ankara, 1984.
- SUBHÎ**, Ahmed Mahmud, Nazariyyetu'l-İmâme Lede's-Şiati'l-İsnâ Aşeriyye, Beyrut, 1991.
- ŞEHRİSTANÎ**, Abdulkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986.
- ŞEYH MÜFİD**, Muhammed b. Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, Evâilu'l-Makalât, Byy., Trs.
- TAFTAZÂNÎ**, Sa'du'd-dîn Mes'ûd b. Ömer, Şerhu'l-Mekâsîd, Thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1993.
- TÂLİBÎ**, Ammar, Ârâu'l-Havârici'l-Kelâmiyye, Cezayir, 1978.
- TOPALOĞLU**, Bekir, Kelâm İlmi Giriş, İstanbul, 2010.
- TÜMER**, Günay, "Din", DİA, (XIX/313-315), İstanbul, 1994.
- ÜZÜM**, İlyas, "Mezhep", DİA, (XXIX/526-527), Ankara, 2004.